

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Ο Καζαντζάκης, ένας μεγάλος απελπισμένος

επετείου από το θάνατο του Νίκου Καζαντζάκη.

Το τεύχος ήταν ολόκληρο ένα αφιέρωμα στο μεγάλο Έλληνα λογοτέχνη και εκδόθηκε το 1957, αμέσως μετά το θάνατό του.

Όπως σας είχαμε αναφέρει και σε σχετικό μας δημοσίευμα την περασμένη Κυριακή, η επανέκδοσή του τεύχους παρουσιάστηκε χθες σε εκδήλωση που διοργάνωσε ο Σύλλογος Κρητών "Η Κνωσός" στη "Στοά του βιβλίου" στην Αθήνα.

Με αφορμή λοιπόν, αφενός την παρουσίαση, αφετέρου την προτροπή που μας είχε κάνει ο κ. Δημόκριτος στην προαναφερόμενη επιστολή-παρουσίαση

του αναδημοσιεύουμε κάποια κείμενα από το τεύχος, για να συμμετάσχουμε κι εμείς μ' αυτόν τον τρόπο στον φετινό "Έτος Καζαντζάκη", δημοσιεύουμε τι έγραψε τότε για τον Κρητικό λογοτέχνη ένας άλλος μεγάλος Έλληνας στοχαστής, λογοτέχνης και εκπαιδευτικός, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος.

Το κείμενο που αναδημοσιεύουμε και περιέχεται στο εν λόγω τεύχος φέρει τον παραπάνω τίτλο, και έπεται συνέχεια... Να σημειώσουμε ότι στο τεύχος-αφιέρωμα περιέχονται μεταξύ άλλων και κείμενα των Ι.Θ. Κακριδής, Ιωάν. Κονδυλάκη, Κωστή Παλαμά, Μενέλαου Παρλαμά, Ε.Π. Παπανούτσου, Μαρίνας Πλάκα, Μ. Παυρίτη, Νίκου Στρατάκη, Στεργιογιάννη, Αγγελου Τερζάκη και Αιμ. Χουρμούζιου.

Ο θάνατος του Καζαντζάκη ήρθε καθώς τον προσμένανε. Ξαφνικά. Από τη μια στην άλλη στιγμή αυτή η μεγάλη καρδιά, που είχε μέσα της όλους τους πόνους της γης, όλες τις αγωνίες του ανθρώπου, που είχε μέσα της τον παράδεισο και την κόλαση, έπαψε να υπακούει, έπαψε να υπηρέτει. Τώρα ο Καζαντζάκης είναι νεκρός. Και το έθνος, που τον προηγήθηκε, τον βλαστήμησε, τον απαρήνθηκε, έχει χρέος υπέρτατο να σκύψει απάνου στο παγωμένο του πρόσωπο και να συλλογιστεί, μήπως τον έχει αδικήσει. Γιατί πολύ φοβούμαι, πως και με τον Καζαντζάκη έχει συμβεί ό,τι δεν είναι καθόλου ασυνήθιστο στην ιστορία των Ελλήνων, και την αρχαία και τη νεότερη. Οι Έλληνες αφόρισαν για να μην πάμε μακριάτερα, το Λασκαράκο, καταδικάσαν την "Πάπισσα Ιωάννα" του Ροϊδί,

άφησαν να σαπίσει στη φυλακή ο Θεόφιλος Καΐρης, εκοκώσαν με μια τραγική εκλογική καταδρομή το Χαρίλαο Τρικούπη, αναθεμάτισαν το Βενιζέλο. Υστερα ήρθε η ώρα της μεταμέλειας, η ώρα που έρχεται πάντοτε αργά. Η βιβλιογραφία μας και η μνημειογραφία μας είναι γεμάτες παλιωδιές. Οι περισσότεροι νεοελληνικοί ανδριάντες είναι ομολογίες ενοχής, μεγάλες πεπρωμένες τύψεις. Δολοφονήσαμε τον Καποδίστρια κι ύστερα του γράψαμε βιβλία για να πιστοποιήσουμε, πόσο μεγάλο ήταν το δίκιο του και τον εστήσαμε παντού μαρμάρινο, ακόμη και στο πανεπιστήμιό μας μπροστά. Διώξαμε τον Όθωνα. Κι ύστερα τον κοιτάξαμε καλύτερα, τον είπαμε ηρωικό εκπρόσωπο του ρομαντικού πνεύματος της εποχής του και γεμίσαμε την κρύπητη της εκκλησίας

των Θεατινών στο Μόναχο με λαμπρούς βασιλικούς στεφάνους. Ομολογήσαμε πως άλλος πιο βέβαιος και πιο φιλοσοφημένος σσιπικός από το Λασκαράκο στη νεώτερη γραμματεία μας δεν υπάρχει. Εστήσαμε το Ροϊδή καταμεσής της πεζογραφίας του δεκάτου ενάτου αιώνα. Είμαστε πρόθυμοι και σε καταδιωγμούς.

Η περιπέτεια του Καζαντζάκη είναι η τυπική ελληνική περιπέτεια του ανθρώπου, που την αξίζει την ανθρωπιά του. Δεληλατήσαμε τα βιβλία του, για να βρούμε τα τεκμήρια κατηγορίας. Τον ερευνήσαμε καχύποπτα για ν' αδράξουμε την ενοχή. Παρανοήσαμε το ηρωικό του θάρρος, τη δίψα του της ελευθερίας, ακόμα και τον απελπισμό του. Σταθήκαμε όσο δεν έπρεπε να σταθούμε στις υπερβολές, του, στο σφάλματά του όστω (και ποιος στον

κόσμο τούτο είναι αλάθητος;) και χάσαμε από τα μάτια μας τη συνείδηση της ουσίας. Ο Καζαντζάκης υπήρξε ένας άνθρωπος, που πάλαιψε δεινά με τον εαυτό του, με τους άλλους ανθρώπους, με τη μοίρα, με την ανθρώπινη αδυναμία. Εξεκίνησε από την Κρήτη, για να κατακτήσει τον κόσμο. Άνθρωποι κάθε φυλής έσκυψαν απάνου στα κείμενά του και σκύβουν ακόμη και πάντα θα σκύβουν με θαυμασμό και συγκίνηση. Εφερε το ελληνικό μήνυμα, τη Μεσόγειο, την Κρήτη, στις πολιτείες και τους απέραντους κάμπους της Αμερικής, μίλησε την αφρενωπή του γλώσσα σε μυριάδες καρδιές, έκαμε πολλά πνεύματα να συλλογιστούν, κι απάνου στα βαθύτερα και σημαντικότερα του ανθρώπου, στη ζωή και στο θάνατο. Ακαταπόνητος αεροναύτης του στοχασμού, συγκόμισε πείρες από

νοι, μικροί, αξιολύπητοι στην τραγική τους πραγματικότητα. Είναι υπερρατομικοί και υπερπραγματικοί, ήρωες του έπους, ικανοί για τα πάντα, γιατί έτσι, ικανός για τα πάντα προσπάθησε να γίνει κι ο Καζαντζάκης. Το αίμα της Κρήτης έβραζε στις φλέβες του. Η "κρητική ματιά" ήταν η ματιά του. Είχε μέσα του τα βουνά, τα περιγιάλια, τους κάμπους της Κρήτης, τους αγώνες της, τις θυσίες της, ήταν ένας ανυπόταχτος, ένας αδιάλλαχτος κι ένας απελπισμένος. Ο απελπισμός του τον έσπρωξε υστερότερα προς τη βουδδική αντίληψη του κόσμου και του ανθρώπου. Είδε, για ένα διάστημα μέσα σ' εκείνη την αδιάκοπη εξάσκηση της ψυχής, στην καταπόνηση του κορμιού, στην απονέκρωση των αισθήσεων, μια λύτρωση, μια ελευθερία. "Ο Θεός μέσα στην περιοχή της εφημερης σάρκας μας κινυνεύει ολάκαυρος", έγραφε στην "Άσκητική" του. Ολη η αγωνία του ήταν το πως θα μπορούσε να σώσει το Θεό μέσα του, δηλαδή να σωθεί ο ίδιος μέσα στο Θεό. Δεν υπάρχει, νομίζω σύγχρονος στοχαστής ή πεζογράφος ή ποιητής, που να έχει συχνότερα από τον Καζαντζάκη στο στόμα του τ' όνομα του Θεού. Ολοένα, παλεύει με το Θεό στο πλάι του, με το Θεό αντίκρου του. Στα γράμματά του προς τους φίλους του δεν παραλείπει να γράφει: ο Θεός μαζί σου. Άλλοτε μέσα σε εισαγωγικά, για να δηλώσει τη δική του κατάκτηση του Θεού, άλλοτε χωρίς εισαγωγικά. Ο Θεός βρίσκεται στο κέντρο του στοχασμού του, κατέχει ασταμάτητα τη συνείδησή του, η μεγάλη του προσπάθεια κατατείνει, πάντα στην αγχωλωσία του νοήματος του Θεού. Ο Ουναμόνιο, ο Ισπανός φιλόσοφος, έγραψε ολόκληρο το βιβλίο με τον τίτλο "Η αγάπη του Χριστιανισμού", για ν' αποδείξει, πως η αληθινή πίστη είναι η πίστη που αγωνίζεται και πως ο σωστός χριστιανός είναι εκείνος, που ενταφιάζεται κι' ανασταίνεται μαζί με το Χριστό. Ο Καζαντζάκης μου δίνει την εντύ-

πωση του Παύλου που πορεύεται προς τη Δαμασκό. Αν κάπου και κάποτε ξεστρατίσει, ακούει τη φωνή του Κυρίου: "Σαούλ, Σαούλ, τι με διώκεις;". Δεν τον καταδιώκει για να τον βασανίσει για να τον ξανασταυρώσει, παρά τον τίτλο ενός έργου του, τον καταδιώκει για να τον κάμει δικό του. Γι' αυτό κι αισθάνεται τόσο ευφροσύνη, γράφοντας τη βιογραφία του Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης, του πιο φτωχού, του πιο ταπεινού, του πιο απλού ανάμεσα στους αγίους, και πηγαινέται συχνά στο Ασίζι, από όπου στέλνει στους φίλους του τις "Φραγκισκανές ευλογίες". Κι όπου, μέσα στη ρύμη του λόγου του, συνεπαρμένος από το δαίμονα της ανθρώπινης αποτελειας, φαίνεται βέβηλος, δεν είναι αυτός ο τόπος, όπου πρέπει να σταθούμε, για να νιώσουμε τον αληθινότερο Καζαντζάκη. Ολόκληρο το έργο του, από τα πρώτα του χρόνια είναι μια "συνομιλία με το Θεό". Καμιά φορά συμβαίνει να γίνεται οργίλος συνομιλητής. Αυτό είναι όλο.

Στιγμιότυπο από την κηδεία του Νίκου Καζαντζάκη. Η πολυπληθής πομπή κατευθύνεται από τη Λεωφόρο Καλοκαιρινού προς την οδό Ιδης

Μαθητές που συμμετέχουν στη νεκρική πομπή ανεβαίνουν στο Μαρτινέγκο κρατώντας τα βιβλία του Καζαντζάκη ανά χείρας

πρέφεται πάντα τα μεγάλα πνεύματα. Περισσότερο απ' όλους τον ενδιαφέρουν οι ήρωες του στοχασμού και της ενέργειας. Ζει ανάμεσα στα μεγάλα αναστήματα και στα μεγάλα σύμβολα. Μεταφράζει τον Ομηρο και συνεχίζει τον Ομηρο. Είναι κι ο ίδιος ένας Οδυσσεύς, γεμάτος δίψα ταξιδιού. Θέλει να γνωρίσει τους τόπους και τους αν-

θρώπους. Περιφέρει τον απελπισμό του όπου γης κι όπου άνθρωποι. Μεταφράζει το Ντάντε, γιατί έχει γνωρίσει την κόλαση και νοσταλγεί τον παράδεισο. Μεταφράζει το "Φάουστ" γιατί το πρόβλημα του προορισμού και της ευτυχίας είναι άγρυπνο μέσα του και οδυνηρό. Είναι ένας συγγραφέας, που ολοένα προβληματίζεται. Θέλει να

κατακτήσει την άρτια, την ακέρια και την υψηλή έκφραση. Θέλει να κατακτήσει το βαθύτερο νόημα των όντων. Η ζωή του αποκαλύπτει σε όλη την τραγική της ουσία. Βλέπει τους ανθρώπους να ονειροπολούν, να πεινούν, να διψούν, να υποφέρουν, να βρίσκονται έξω από τη συνείδηση της ανθρωπιάς τους να κακοποιούν το νόημα της αν-

θρώπινης αξιοπρέπειας. Και συχνά, παρασύρεται προς όπου νομίζει, πως υπάρχει κάποια ελπίδα. Μα επιστρέφει σύντομα στον εαυτό του και στην αγωνία του. Ολο του το έργο είναι γεμάτο διαφευγμένες προσδοκίες. Βέβαιη κατάφαση, εκείνο το ιερό "να", καθώς το είπε ο Νίτσε, πουθενά δεν υπάρχει. Επέθανε, χωρίς να λυτρωθεί. Είναι η μοίρα όλων όσοι δεν κατορθώνουν να κερδίσουν την βεβαιότητα. "Άθλιο είμαστε οι άνθρωποι γράφει, άκαρδοι, μικροί, τυποτένιοι. Μα μέσα μας μια ουσία ανώτερή μας μάς σπρώχνει ανήλεα προς τ' απάνω. Μέσα από την ανθρώπινη τούτη λάσπη θεία τραγωδία ανήβρυσαν, ιδέες μεγάλες, έρωτες σφοδρόι, μια έφοδο ακοίμητη, μυστηριώδης, χωρίς αρχή και τέλος, χωρίς σκοπό, πέρα από κάθε σκοπό. Τέτοιος βάλος λάσπη είναι η ανθρωπότητα, τέτοιος βάλος λάσπη είναι ο καθένας μας. Ποιο είναι το χρέος μας; Να μαχόμαστε ν' ανθίσει ένα μικρό λουλούδι απάνου στο λίκασμα τούτου της σάρκας και του νου μας". Αυτό το μικρό λουλούδι ο Καζαντζάκης δεν το είδε ν' ανθίζει.

Η καρδιά του ήταν διψασμένη για λίγη χαρά, για λίγη ανθρώπινη ευτυχία. Πολλές φορές φαίνεται να ονειροπολεί μια μικρή, ευτυχισμένη αναπαυμένη ζωή: το μόχθο της γης, το παιδί, μια άνεργη ώρα σιμά στο τζάκι με τη μεγάλη φωτιά που καταλάμπει τα παραμύθια των παραδείσων. Μα και πάλι η εσωτερική του ανησυχία τον σπρώχνει μπροστά.

Είναι φίλος του Σβάιτσερ, που αφιέρωσε και τη σοφία του και τη ζωή του στο καλό των ανθρώπων. Να ο μεγάλος προορισμός: να ξεδεύσει, για να ευεργετεί τους ανθρώπους! Μήπως δεν είναι αυτό αρκετό; Ο Καζαντζάκης προχωρεί παραπέρα. Τίποτε δεν του είναι αρκετό, τίποτε δεν του φτάνει. Είναι ένας απελπισμένος. Τώρα έχει κάμει το μεγάλο πήδημα. Ολη του η ζωή υπήρξε, από μιαν άποψη, ένα φροντιστήριο θανάτου. Ίδου, ο θάνατος ήρθε. Αυτό το μεγάλο ανεπρόσπαστο. Αυτοεξόριστος, σε ξένη γη, σιμά στην πολιτεία, όπου έζησε τις στερνές του στιγμές ο Τρικούπης, άλλο δε νοσταλγούσε παρά μια φούχτα χόμα της Κρήτης. Η Κρήτη φυσικά, δεν θα του το αρνηθεί.

Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος